

Tekke Tasavuf Edebiyatının Anadolu’da Kurulmasının Sebepleri ve Tarihi Süreç İçindeki Seyri

Tekke Edebiyatı’nın Anadolu’da kurulmasının sebeplerini izah edebilmemiz için öncelikle Türklerin İslâmiyet’le şereflenmesini ve tasavvuf düşüncesinin ne olduğunu ortaya koymalıyız.

“Türkler İslamlaşmadan önce, budist ve maniehist kültürün tesirinde kalmışlardır. Uygurların Çince’den, Hindçe’den ve Tibetçe’den yaptıkları tercüme eserler müstesna, umumiyetle şifahî kültüre sahip idiler. İslâm medeniyeti ise, karşımıza kitabî bir medeniyet olarak çıkmıştır. İçtimaî plân dahilinde Türkler, nasıl göçebelikten yerleşik bir hayata geçmiş iseler, kültür bakımından da şifahî kültürden kitabî kültüre geçmişlerdir.”¹

İslâm uygarlığı etkisinde kalan tekke edebiyatının özünü tasavvuf oluşturur. “ Zira Tekke Edebiyatı tasavvuf konusunu işleyen bir edebiyattır.”²

Tasavvuf kelimesinin menşei hakkında pek çok görüş ileri sürülmekle birlikte üzerinde ittifak edilen husus “sufi” kelimesinden kaynaklandığı yolundadır.

Kimlere “sufi” denildiği konusunda başından beri bir görüş birliğine varılamamıştır. Bazıları için, “dış görünüş” tanımlarının ana kaynağını oluşturarak giyimden yola çıkarken, bazıları için ise söz konusu kişilerin “amaçları” ana kaynağı oluşturmuştur. Kimlere sufi denildiği konusunda Kelebazi “İçleri saf, dışları pak olduğu için sufilere (sufiyye)” adı verilmiştir derken bazı mutasavvıfların görüşlerine değinerek “Sufi, Allah’ la olan muamelesini saf hale getirdiği için aziz ve celil olan Allah’ın saf ikramına ve kerametine nail olan kimsedir” şeklinde açıklamıştır. Aynı eserde sufi kelimesinin farklı anlamlarına ilişkin olarak Kelebazi “Bir başka sufi gurubuna göre sufiler yün manasına gelen “sof” dan yapılan elbiseler giydikleri için sufi (sufiyye’den) adını almışlardır,³ demektedir.

Tasavvufu İslam Dininin daha çok ahlaksal kurallarından ve varlık birliği inancından erdeme kavuşmayı (İnsan-ı Kamil) amaçlayan; olgun insanın toplumdaki hizmetleriyle de erdemli topluma, olgun topluma (Toplum-u Kamil) ulaşmayı amaçlayan bir sistem şeklinde tanımlayabiliriz.

Tasavvuf, Tanrı’nın niteliğini ve kainatın oluşumunu Vahdeti Vücut anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi akımdır. Tasavvufta esas fikir, kainatı bir tek vücudun tecellilerinden ibaret addetmektir.⁴

Tasavvuf sadece bireysel bir yol değildir. Başlangıçta bireyden hareketle gelişmiş olmakla beraber, özellikle Anadolu ve Balkanlar üzerindeki gelişmesi toplumsal ağırlıklı olmuştur. Bu nedenle günümüzde tasavvufu incelerken Anadolu öncesi tasavvuf ve Anadolu tasavvufu gibi iki dönem olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Bu iki dönemin ayrılma noktası Horasan erenleriyle oluşur. Horasan erenlerinin Anadolu'ya gelmesi ve bunu takiben Balkanlar'a geçmesi kısa zamanda Anadolu ve Balkanlar'daki Türk tasavvufunun oluşmasını sağlamıştır. Anadolu öncesi dönemde ise tasavvufun ilk doğuşundan itibaren Horasan okulunun oluşumuna kadar ki dönemdir. Horasan okulu ile birlikte Türk töresi ve Türk dili ağırlıklı bir tasavvuf düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Ve bu akım en büyük liderini Anadolu halk kesiminde Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre, saray kesiminde ise Mevlâna ile vermiştir.

Anadolu öncesi tasavvuf anlayışı özünde "Hak ile Hak olma" ya ulaşma amacını taşır. İnsan- ı Kâmil'i amaçlar. Anadolu Tasavvufu ise "Hak'tan Halk'a inmeyi" amaçlar. İnsan-ı Kâmil'in yanısıra, Toplum-u Kamil'i de amaçlamaktadır.5 Tasavvuf, kendisini hikmeti ve Allah'ı bilmeğe adanmış olarak tarif edilen Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Şuhut gibi iki ana prensibe dayanmaktadır. 6

Tarikat yol anlamına gelir. Şeriatın sert hükümlerini yumuşatmak ihtiyacından doğmuştur. Eskiden tarikat adamlarının toplanıp tarikat gereklerini yaptıkları yere "Tekke" adı verilmektedir. Edebiyatımızda "dergâh, zaviye, hankâh" gibi kelimelerde Tekke anlamında kullanılmıştır.7

" Türk Tekke Edebiyatımızın temelinde Yesevilik'ten kuvvetle etkilenen Nakşibendilik, Haydarilik, Bektaşilik ve Mevlevîlik vardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya akıp gelen, özellikle Horasan'dan ayrılan Kalenderi, Sofi, Abdal, Gazi, Babai, Küfrevi ve diğer inanç erenleri henüz örgütlenmiş değillerdir. Bunları Anadolu Tekke edebiyatımızın hazırlayıcıları ve ilk tarikat öncülerimiz olarak sayabiliriz.

Selçuk, Harzem, Cengiz devletlerinin birbirini izleyen göç dalgalarının önünde Anadolu'ya sürüklenen dağınık derviş kabileleri, Anadolu'da kökleşen, bu güne değin gelen tasavvufa bağlı derin izler bırakan tarikatların kuruluş nedenleridir. Anadolu Türk tarikatlarının en önemlileri, topraklarımızda en derin, en geniş kök salanları ise Bektaşilik ve Mevlevilik'ti.. Mevlevilik aydınları, Bektaşilik halk yığınlarını kendine çeker."8

Anadolu'da tasavvuf 13.yy'ın başlarında yayılmaya başlar ve bu yayılış uzun sürer. 16.yy sonlarında tarikatların sıkı baskısı altına girer ve kalıplaşmaya yüz tutar.

Tasavvufun hızlı yayılması için 13. ve 14. yy.'lar Anadolu'su çok elverişli idi. Bunun birçok sebepleri vardır:

1- İslâmla muşerref olan Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi Hıristiyan Avrupası'nda sert tepkiler doğurmuştur. Hıristiyanlar, ülkelerini teminat altına alabilmek ve kutsal kabul ettikleri Kudüs'ü almak için Türklere karşı Haçlı Seferleri düzenlemişlerdir. Bu seferlerin önünde Hıristiyan din adamları bulunurdu. İşte bunlara karşı Türkler'den de din ve tasavvuf önderleri savaşlarda ön plana çıkmışlardır.

Gazaya giden İslâm cenkçilerine yardım eden, onları manen ve madden de destekleyen erenler ve alp erenler görüldü. Ahilik gibi yarı mutasavvıf, yarı asker fakat bütün ülkeyi tutmuş bir esnaf ve zanaatçılar teşkilatı bir yandan din savaşlarını desteklerken öte yandan tasavvufun yayılmasına zemin hazırlıyordu.

2- Türklerin kalabalık bulunduğu Horasan'da 11.yy'dan beri yoğun bir tasavvuf hayatı vardı. Çünkü bu ülke eski din ve medeniyetlerin etkisi altındaydı. Bilhassa 12.yy'da yetişen Ahmet Yesevi'nin derviş ve müritleri çok sayıda idiler. İşte 13.yy başında Horasan ve diğer Türk yurtları Moğollar tarafından işgal edilmişti. Moğolların dayatmacı, yağmacı ve kötü yönetiminden kaçan aydınlar Anadolu'ya kaçtılar. Çoğu Mutasavvıf olan ve Horasan Erenleri denilenlerin arasında, Belh'ten Konya'ya gelen Mevlâna ve babası da vardı.

Mevlâna ve babası Anadolu'ya yepyeni bir fikir, ahlâk ve iman canlılığı getirdiler. Büyük şehirlerde dergâhlar kurdular. Kasaba ve köylere varıncaya kadar tekkeler inşa ettirdiler.

3- 13. ve 14. yy'larda Anadolu'nun siyasi yapısı karışıktır. Sağlam bir devlet otoritesi yoktur. Moğol akınları ile memleket yağmalanıyor, yakılıp yıkılıyordu. Şehirde, köyde güvenlik kalmamıştı. Mal, mülk elden zorla alınıyor, ölmek ya da yaşamak tesadüfe bağlı bulunuyordu. Bu huzursuzluk, insana dünyadan el etek çekmeyi va'z eden ve pırıl pırıl ilâhi bir alemin kapılarını açan tasavvufa rağbeti sağlamıştır. Hayatları teminatsız insanlar, tarikatın mânevî havasında veya bazı şeyhlerin nüfuzu altında huzur arıyorlardı.

Tasavvuf konaklarda, şiir ve sanat neşesi olurken; halk arasında ahlâk öğütleri şeklinde yayılıyordu. Fakat tasavvufun yayılmasında rehberlik eden asıl teşkilat "Ahilik"ti. Bektaşilik, Melâmilik, Nakşibendilik, Bayramilik gibi millî tarikatler hep ahilik teşkilatından çıktı.

Tekke şiirinin Türk Edebiyatında kaynakları 12.yy'da Horasan'da Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde görülmüştür. Şiir ve fikir tarihimizdeki yerleri, dil ve edebiyatımızı kurtarmak yolundaki hizmetleri için hiç bir şeyle kıyas edilmeyecek değerdedir. Tekke şiirinin ilk ve en güzel örnekleri 13.yy'da görülmektedir. Bu geleneğin büyük şairi olan Yunus Emre, 13.yy'da yetişmiştir. 13. - 14. ve 15.yy'larda parlak çağını yaşayan Tekke şiiri, 20.yy'a kadar da eser vermeye devam etmiştir.⁹

Özellikle Yunus Emre, Anadolu sahasında halk diliyle halka islâm dininin bütün kurallarıyla anlatan Tekke edebiyatının en büyük şairidir. Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile başlayan Türk Tasavvuf Şiiri, Türkistan, Horasan ve Anadolu'da en üstün seviyeye Yunus Emre'yle ulaşmıştır.

14. yüzyılda Anadolu'da Tekke edebiyatı, 13. yüzyıldaki kadar bahtiyar bir devir yaşamamıştır.

O kadar ki bu asırların Tekke şairleri, şiiri Yunus gibi söylemeğe çalışmakla kalmamış, bazen Yunus'un ya "Emre"liğini ya da bizzat Yunus adını unvan olarak kullanmışlardır.

XV. yüzyılda Tekke Edebiyatı bir çığ gibi büyümeğe başlamıştır. Eserler fazlası ile veriliyordu. Bu dönemde Mevlâna Celâleddin-i Rumi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre vb. Mutasavvıfları kendilerine örnek alan Kaygusuz Abdal, Akşemseddin, Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rumi, Şirazi vb. pek çok şairler yetişmiştir.

XVI. yüzyılda Tekke Edebiyatı, Yunus Emre'den beri onun yolunda bir şair yetiştirmemekle beraber, aynı yolda eserler vermeğe devam ediyordu.

XVII. yüzyılda Tekke Edebiyatı, gittikçe çoğalan tekkelerden Türk musikisiyle ahenkli, çoşkun ve raksan ilâhilerin yayıldığı bir hava içinde gelişmiştir. Bu yüzyıldan başlayarak hece ile söylenen ilâhilerin Mevlevi şairler tarafından da itibar kazandığı bilinir.

XVIII. yüzyılda Tekke Edebiyatı umumi bir duraklama ve gerileme hayatı içindedir. İmparatorluğun bu çağında Tekke Edebiyatı sahasında (Şeyh Galip hariç) eski eserler verilmez olmuştur.¹⁰

“ XIX. yüzyılda Kuddisi, Turabi, Mihrabi, Vasfi-i Melâmi, Ayni Baba gibi bir çok Tekke şairlerini tanıyoruz. Zaten Dertli, Seyrani gibi Tekke şairleri de “nefes”ler yazarak tekke edebiyatı mensupları arasına giriyorlardı.¹¹ Bu sebeple bu asırda fazla gelişme görülmemiştir. Tekke şairleri ancak eskileri tekrarlamakla yetinmişlerdir.

XX.yy'da Cumhuriyet'in ilanı ile Tekke ve Zaviyeler kapatılmıştır. Mevcut tekke şairleri de gelişme göstermeden eskiyi tekrarlamakla yetinmişlerdir. 20. Yy'ın ikinci yarısında Yunus - Kaygusuz Abdal heyecanının tekrar canlandığı görülmektedir. Bu da dünle bugün arasındaki kültür bütünlüğünün devamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Netice itibariyle, kaynağını Kur'an ve hadisten alan tasavvuf, Türkler'de XI. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar gelen bir seyir içerisinde edebiyatımıza tabiatıyla yansımış, önceleri Acem tasavvufu eserlerini taklit eden şairlerimiz, daha sonraları millî haz ve zevklerine uygun bir şekilde öze dönerek dinî - tasavvufî hislerini ekseriyetle - kendi dilleriyle ve vezinleriyle dile getirmişlerdir.¹² Böylece kaynağını Kur'an ve hadisten almış olan Tekke (Tasavvuf) edebiyatı diye bir anlayış getirilmiş oldu.

*** Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Türkçe Bölümü Öğretim Görevlisi**

Dipnotlar:

- 1- KARAALIOĞLU Seyit Kemal, Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1. , İnk. Yay. , 2. Basım, İst. 1980, 2- BANARLI N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, MEB, İst. 1987, 3- Kelebazi, Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf. Hazırlayan Sülleyman Uludağ s. 55, 4- Meydan Larousse C.11 Tasavvuf Maddesi, 5- Temren, Yrd. Dr. Belkıs:" Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi" Kültür Bakanlığı Yayınlar dairesi Başk.dizisi 18 .Ank.1995 s.17, 6- Türk Dili Türk Şiir Özel Sayısı 3 Halk Şiiri S. 445-450 Ocak-Haziran 1989 s.265, 7- BANARLI N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, MEB, İst. 1987, s. 349, 8- KARAALIOĞLU Seyit Kemal, Resimli Motifli Türk Edebiyat Tarihi, c.1, s. 354, 9- KARAALIOĞLU Seyit Kemal, Resimli Motifli Türk Edebiyat Tarihi c.1 İnk. Yay.2. Basım s.153, 10- BANARLI N. Sami, Resimli Türk Edebiyat Tarihi c. 1., s. 331-796, 11- SEVÜK, İ. Habib, Edebiyat Bilgileri, İst. 1942, s. 225, 12- GÜZEL, Prof. Dr. Abdurahman Türk Dünyası El Kitabı Cilt 3, ikinci Baskı Ankara 1992 s. 244-250 “, Tekke Şiiri; Türk Dili Özel Sayısı 3 Halk Şiiri S. 445-450 Ocak –Haziran 1989, s. 265

Tasavvuf kelimesi, Arapça "suf" (yün) kelimesinden türemiştir. her türlü zevkin, rahatlığın, insanı Tanrıdan uzaklaştıracağına inananların kaba yün giysiler kullanmaları yüzünden onlara "Sufi" (yüne bürünmüş) denilmiştir.

Tarihte tasavvuf, Hicret'in II. yüzyılında başlar. (VIII.yy) Tasavvuf anlayışında amaç, gönlü tüm dünyasal şeylerden (adem) arıtarak, ölmeden önce Tanrı'ya varmaktır. Tasavvuf anlayışına göre, etrafımızda gördüğümüz herşey, varlıkta (vücut-u mutlak) varolan Tanrı'nın, varlığını belli etmek için yokluğa (adem-i mutlak) yansması sonucunda varolmuştur. Tanrı'nın sırlarının da yaratılan en mükemmel varlık olan insanda toplandığını görürüz. İnsanın, Tanrı'nın gözbebeğindeki görüntü olduğuna inanılır.

Tasavvuf eğitimi veren kurumlara "tekke" denir. Tekkelerin yaşayışları dış dünyaya kapalıdır; kendi içlerinde kurumlardır. Tasavvuf anlayışındaki yollara "tarikat" denir. Kuran hadislerinin tasavvuf anlayışına göre çeşitli biçimlerde yorumlanması sonucunda yüzlerce tarikat oluşmuştur. Mevlevi - Şehir aydınları; Bektaşî - Halk aydınları için kullanılan isimlerdir. Tasavvuf anlayışını benimseyen kişiye "mutasavvıf" denir.

İnsan, yaşadığı sürece maddeye bağlı bir varlıktır, ve dolayısıyla, diğer bütün varlıklar gibi Tanrı'nın yokluktaki bir görüntüsünden başka birşey değildir. Bu da, insanın "aslı olan varlıktan ayrıldığı" şeklinde yorumlanır; insan bu sebep dolayısıyla acı çekmektedir. Aslına, Tanrı'ya dönerse multu olacaktır, ancak vücut ona engel olmaktadır. Vücut engelini ortadan kaldırmak için harcanan çabaya "riyazat" (alıştırma) denir. Az yemek, az içmek, az uyumak ve çileye girmek riyazat amacıyla yapılır. Mutasavvıflar, bütün duygu ve düşüncelerini Tanrı'ya yönlendirebilmek için yöntemler geliştirmişlerdir. Bunların başında da "zikir" adı verilen ayin gelir. Zikir ayinleri sırasında, bir araya gelinip koro halinde ilahiler söylenir raks edilir; bu amaçla çoşup dünyayı unutmak ve bütün gönülle Tanrı'ya yönelmek hedeflenir.

Tasavvuf anlayışında ölümden sonra da hayat olduğuna inanılır. Ve ölümden sonra Tanrı'ya varmak taasvvufta vardır. Ancak bir mutasavvıfın en büyük isteği, ölmeden önce Tanrı'ya ulaşmaktır (Fena-fillah).